

УДК 911.3 : 338.48

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЇ ТУРИЗМУ

Роман Лозинський, Юрій Шивала

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна, тел. 239-47-69
e-mail: lrm@ukr.net*

Визначено особливості розвитку географії туризму на різних етапах її становлення. Проаналізовано напрямки наукових досліджень з географії туризму українських і зарубіжних учених. Охарактеризовано діяльність українських наукових шкіл з географії туризму. Наведено перелік найважливіших праць науковців-географів, що представляють ці школи. Визначено особливості і тенденції розвитку сучасної географії туризму.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, географія туризму, суспільна географія, територіальна організація туризму.

Географія туризму – це відносно новий в Україні науковий напрям, який сформувався в системі суспільно-географічних наук. Розробка теоретичних основ географії туризму в європейській та американській географічних школах розпочалася ще в середині ХХ ст. В Україні, яка тоді перебувала у складі СРСР, географія туризму почала формуватися у складі рекреаційної географії, як її розділ лише в 60–80-х роках ХХ ст. [7; 8]. Становленню географії туризму передувало дослідження науковцями туризму як просторового явища.

Розвиток географії туризму нерозривно пов'язаний з розвитком самого туризму, туристичної індустрії як важливої складової світової економіки. Американський учений М. Холл запропонував поділити розвиток туризму на декілька етапів залежно від зміни таких критеріїв:

- мотивації подорожей;
- способу подорожей і розвитку транспортних засобів;
- кількості подорожуючих і охоплення туризмом різних верств населення [15].

За цими критеріями в розвитку туризму можна виокремити чотири історичні етапи:

- 1) початковий етап – до 1841 р.
- 2) етап становлення туризму як галузі – з 1841 р. по 1914 р.
- 3) етап формування індустрії туризму – з 1914 р. по 1945 р.
- 4) етап монополізації туристичної індустрії – з 1945 р. до наших днів.

Для України на кожному з історичних етапів характерне відхилення від за-

гальносвітових тенденцій у бік запізнення, що пов'язано із політичними реаліями. Зокрема, на розвиток туризму суттєво вплинула командно-адміністративна економіка у період входження українських земель до складу СРСР. Тому межі перших двох періодів значно подовжені в часі, відповідно, зміщено часові межі інших періодів.

Один з експертів Всесвітньої туристичної організації Д. Джафарі у своїй праці “Феноменологія туризму” відзначив, що люди подорожували завжди. Про це свідчать історичні документи стародавніх народів, які населяли Середній і Далекий Схід та Середземномор'я. Ці історичні нариси засвідчують, що з розширенням торговельної діяльності та завоювань у Греції, Римі та Китаї представники знаті дедалі частіше вирушали у подорожі заради розваг, знайомства зі світом, із торговою чи дипломатичною метою [18].

Поділ суспільства на вільних і рабів, поява товарно-грошових відносин, розподіл праці і виділення частини людей, не зайнятих у суспільному виробництві й управлінні, розвиток торгівлі, мистецтва і культури – це головні фактори, які поштовхнули поїздки і подорожі.

Окрім пізнавальної мети та розваг, у мандрівників з'являються інші цілі:

- розвиток культури сприяв створенню видатних творів скульптури, архітектури, живопису. Природно, що вони стають метою подорожі;
- пізнання людиною навколишнього середовища зумовило відкриття цілющих властивостей природних джерел, місць з унікальним кліматом та інших об'єктів. Метою подорожей стають відпочинок, лікування;
- бурхливий розвиток різних релігій, паломництво, відвідування святих місць, храмів, виконання релігійних настанов та інше стають ще однією метою здійснення подорожей [17].

Незважаючи на розширення мети подорожування, розвиток туристичних напрямів і навіть будівництво спеціальних об'єктів для відпочинку, лікування, розваг та паломництва, у цей період туризм як такий здебільшого ще не мав комерційної спрямованості.

Наступний період суспільного життя помітно вплинув на становлення туризму. Розвиток і укрупнення міст, поглиблення процесів спеціалізації праці, розвиток торгових ярмарків, підвищення життєвого рівня спричинили зростання кількості людей, які мали стимул і можливість подорожувати. Велику роль у розвитку туризму почали відігравати фактори, пов'язані з появою сфери послуг та невиробничої сфери, будівництвом інфраструктури. Наприклад, у першій чверті XVIII ст. в Англії зроблено величезні капіталовкладення в розбудову внутрішньої судноплавної мережі, завдяки чому вона розширилася до 1160 миль [15]. У Франції в другій половині XVIII ст. великих масштабів набуло будівництво транспортної мережі й до початку XIX ст. налічувалось близько 40 тис. км сухопутних доріг, 8 тис. км судноплавних річок і 1000 км каналів [18].

XIX століття – це період видатних наукових відкриттів і впровадження їх у практику. Революційні перетворення в галузі механізації та укрупнення виробництва мали для розвитку туризму велике значення. Передусім, це було пов'язано з розвитком різних напрямів сфери послуг, одним з яких став туристичний бізнес. Початком другого етапу в розвитку туризму можна вважати 1841 р., коли англієць Томас Кук здійснив першу комерційну туристичну поїздку з Лейстера в Лафборо, під час якої перевезено залізницею з метою прогулянки 600 осіб – членів товариства тверезості. У 1847 р. Т. Кук створив туристичне товариство, яке розповсюджувало білети (путівки) не тільки в Англії, а й за її межами. У 1863 р. Т. Кук організував велику подорож англіїців у Швейцарію, а в 1868 р. – у Північну Америку.

Томас Кук першим створив специфічний туристичний продукт – туристичний тур, уклавши угоди із залізничниками і пароплавними компаніями, готелями та ресторанами на обслуговування туристів. Ідею Т. Кука підхопили багато підприємців найбільш індустріально розвинених європейських країн, де в 40–50-х роках XIX ст. відкриваються перші туристичні бюро [14; 17]. З розвитком міжнародних курортів у Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії ці країни нарівні з Англією стають міжнародними центрами туризму в Європі. Значну роль в розвитку туризму відіграли також нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, освоєння Американського, Африканського і Австралійського континентів. Розвиток туристичної індустрії привів до створення у 1898 р. Міжнародної ліги туристичних асоціацій зі штаб-квартирою в Люксембурзі.

Туристична активність була перервана першою світовою війною, після закінчення якої активний розвиток туризму швидко відновився. Розпочався третій етап – індустріалізації туризму. Процес організації роботи із залучення та обслуговування туристів, планування та підготовки маршрутів, будівництва спеціалізованих комплексів, розвитку інфраструктури сприяв розвитку туризму як сучасної індустрії відпочинку, лікування, розваг, бізнесу. Саме в цей період туристична діяльність стає основною діяльністю для багатьох підприємств і організацій, які надавали туристичні послуги професійно.

Уперше термін “географія туризму” у своїх наукових працях почали вживати американські вчені-географи Б. Корніш, Д. Макмюррей, О. Джонс, О. Делл, М. Селко, А. Браун у 30-х роках XX ст. [14]. Через десятиліття наукові статті з географії туризму з'явилися в Японії, а також у Франції, Англії, Німеччині, інших європейських країнах [8].

В Україні дослідження її туристичного потенціалу започаткували О. Партицький, І. Франко, І. Гавришкевич, М. Грушевський, І. Крип'якевич, Ю. Целевич, Б. Заклинський. На початку XX ст. почали публікуватися краєзнавчі путівники, нариси, монографії з туристичної проблематики: “Туристика” А. Гудзиновського, “Провідник по Галичині” М. Орловича, “Прогулянки в наші гори” І. Франка, “Мала географія України” Б. Заклинського, “Галицьке краєзнавство” Ю. Целевича та ін. [9]. У 1926 р. С. Рудницький у праці “Радянська туристка” [11]

та В. Кубійович у публікації “Туризм в Карпатській Україні” [4] окреслили програмні цілі вивчення туризму засобами природничих і суспільних наук.

Після другої світової війни вчені різних країн розпочали систематичні дослідження географічних аспектів туристичної діяльності у відповідь на стрімке зростання потреб населення у рекреаційних послугах. У європейських країнах географія туризму в 60-х роках ХХ ст. базувалася на теоретичних і методологічних засадах економічної географії і вивчала проблеми впливу туристичної діяльності на національний господарський комплекс, зайнятість населення, транспортні потоки та ін. [16]. З 80-х років ХХ ст. туристично-рекреаційна діяльність досліджувалася вже здебільшого в межах суспільної географії. Одними з перших вчених від трактування географії туризму як складової економічної географії відмовилися німецькі географи Ф. Руппер і З. Майер [18]. Серед англійських науковців цього часу, які вивчали географію туризму в межах суспільної географії, були А. Гілберт, Т. Спенсер, Дж. Вітінгтон, Л. Софер [14].

Радянська рекреаційна географія до кінця 80-х років ХХ ст. вивчала територіально-рекреаційні системи (ТРС), проблеми рекреаційних ландшафтів, туристичної кліматології, рекреаційного районування та ін. Було розроблено концепцію туристично-рекреаційного простору, яка мала стати теоретичною основою рекреаційної географії. Сформовано також основні категорії, терміни та поняття, що характеризують сферу людського дозвілля. Наукові рекреаційно-географічні дослідження в цей час здійснювали вчені московської, сімферопольської, київської географічних шкіл, серед них: В. С. Преображенський, М. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов, А. Н. Ігнатенко, Ю. А. Веденін [10; 13].

Науковці Львівського університету імені Івана Франка (Г. С. Бачинський, С. А. Генсірук, С. П. Кузик, С. В. Трохимчук,) та Львівського відділення інституту економіки АН України (М. І. Долішний, П. В. Жук, В. С. Кравців, М. С. Нудельман) у 70–80-х роках ХХ ст. розпочали систематичне вивчення туристично-ресурсного потенціалу, проблем територіальної організації туризму у Карпатському регіоні України. Серед наукових праць того часу потрібно відзначити монографію Нещадківської Н. Ю. «Рекреаційна система Українських Карпат», яка стала першим комплексним дослідженням територіальної організації туристично-рекреаційної складової господарства Карпатського регіону.

У цей час у Таврійському національному університеті ім. В. І. Вернадського під керівництвом професора І. Т. Твердохлебова сформувалася кримська наукова школа рекреаційної географії, представники якої досліджували природно-ресурсний рекреаційний потенціал Криму (В. М. Шумський, М. М. Блага), рекреаційне навантаження й стадії регресії гірсько-лісових комплексів Південно-Східного Криму, процеси рекреаційного освоєння територій (М. В. Кузнецов), розвиток рекреаційних агломерацій (Г. О. Галух), рекреаційне районування (Н.С. Сахнова), здійснили атласне рекреаційне районування й вивчали проблеми рекреаційного природокористування (І. М. Яковенко) та ін. [8].

З проголошенням незалежності розвиток географії туризму в Україні пришвидшився. Опубліковано низку цікавих монографій. Зокрема, у монографії О. О. Бейдика “Рекреаційні туристичні ресурси України: методологія та методи аналізу, термінологія, районування” систематизовано методологічні основи та вдосконалено методику дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів, розширено уявлення про їх структуру, поглиблено понятійно-термінологічний апарат рекреаційної географії та географії туризму, проведено ресурсно-рекреаційну оцінку та паспортизацію адміністративно-територіальних одиниць України, обґрунтовано її рейтингове рекреаційне районування [2]. У монографії О. О. Любіцевої викладено теорію, методологію і методику дослідження геопросторових аспектів розвитку ринку туристичних послуг, механізми і закономірності його функціонування і територіальної організації на різних ієрархічних рівнях. Увагу зосереджено на структурно-типологічних ознаках туристичного ринку, принципах його сегментації, умовах та чинниках формування і територіальної організації індустрії туризму [6].

Важливим об’єктом наукового інтересу в галузі географії туризму стала територіальна організація туризму в гірських місцевостях України. Зокрема, дослідженню просторової організації туристичної галузі в Українських Карпатах присвячено праці: О. В. Стецюк “Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація” [13]; І. М. Рожко “Рекреаційна оцінка гірських ПТК для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат)” [10]. Проблеми територіальної організації туризму в Кримських горах висвітлено у наукових дослідженнях О. З. Байтерякова “Географічні аспекти формування і розвитку гірських туристсько-рекреаційних систем на прикладі Криму” [1]; М. М. Благи “Географічні відмінності та шляхи оптимізації використання рекреаційно-ресурсного потенціалу гірсько-приморських територій Криму” [3]; Н. В. Страчкова “АРК на ринку рекреаційних послуг (суспільно-географічна оцінка конкурентних позицій)”.

Географія туризму стає об’єктом наукового інтересу щоразу більшої кількості вчених-географів. В Україні та світі відбуваються численні наукові конференції, присвячені туристично-географічній проблематиці, науковці захищають кандидатські та докторські дисертації з цієї дисципліни. Теоретичні напрацювання з географії туризму знаходять практичне застосування при дослідженні ринку туристичних послуг, розробці та реалізації туристичними компаніями інноваційних проектів тощо.

1. *Байтеряков О. З.* Географічні аспекти формування і розвитку гірських туристично-рекреаційних систем на прикладі Криму [Текст] : автореф. дис. ... канд. геогр. наук / Байтеряков Олег Зуфарович ; Одеський державний ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1996. – 17 с.
2. *Бейдик О. О.* Рекреаційні ресурси України [Текст] : Навч. посібник. — 2-ге вид. перероб. та доп. / О. О. Бейдик. – К. : Альтпрес, 2010. – 404 с.
3. *Блага М. М.* Географічні відмінності та шляхи оптимізації використання рекреаційно-ресурсного потенціалу гірсько-приморських територій Криму [Текст] : автореф. дис. ... канд. геогр. наук /

- Блага Микола Миколайович ; Одеський державний ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2000. – 19 с.
4. *Кубійович В. М.* Туризм в Карпатській Україні [Текст] / В. М. Кубійович. – Наша Батьківщина, 1939. – Ч.1. – 48 с.
 5. *Кузик С. П.* Теоретичні проблеми туризму [Текст] : суспільно-географічний підхід : монографія / С. П. Кузик. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с.
 6. *Любіцева О. О.* Геопросторова організація туристичного процесу [Текст] : автореф. дис. ... д-ра. геогр. наук / Любіцева Ольга Олександрівна ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 29 с.
 7. *Любіцева О. О.* Рекреаційна географія і розвиток туризму [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/lubiceva2.htm
 8. *Мариняк Я. О.* Становлення та розвиток наукової дисципліни «Географія Туризму» в Україні [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://geografica.net.ua/publ/sattti/statti/stanovlennja_ta_rozvitok_naukovoji_disciplini_geografija_turizmu_v_ukrajini_jaroslav_marinjak/3-1-0-9
 9. *Петранівський В. Л.* Туристичне краєзнавство [Текст] : Навч. посібник / за ред. Ф. Д. Заставного / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. – К. : Знання, 2006. – 580 с.
 10. *Рожко І. М.* Рекреаційна оцінка гірських ПТК для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат) [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 / Ігор Михайлович Рожко ; Львівський національний ун-т імені І. Я. Франка – Львів, 2000. – 198 с.
 11. *Рудницький С. Л.* Радянська туризм [Текст] / С. Л. Рудницький. – Х. : Краєзнавство, 1926. – № 2–3. – 8–13 с.
 12. *Смаль І. В.* Географія туризму та рекреація [Текст] : словник-довідник / І. В. Смаль. – Тернопіль : Богдан, 2010. – 208 с.
 13. *Стецюк О. В.* Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук / Оксана Василівна Стецюк ; Львівський національний ун-т імені І. Я. Франка – Львів, 2006. – 223 с.
 14. *Boniface V.* Worldwide Destinations : the Geography of travel and tourism [Text]. – 4-th ed. / V. Boniface, C. Copper. – Chennai. : Newgen Imaging Systems (P) Ltd, 2005. – 528 p.
 15. *Hall M.* The Geography of tourism and recreation [Text]. – 3-rd edition / M. Hall, J. Page. – NY : Taylor & Francis Goup, 2006. – 495 p.
 16. *Jafari J.* Encyclopedia of Tourism [Text]. – 2-nd ed. / J. Jafari. – NY : Taylor & Francis Group, 2003. – 683 p.
 17. *Shivers J. S.* Leisure and recreation concepts: a critical analysis [Text] / J. S. Shivers. – Boston, 1981. – 106 p.
 18. *Williams S.* Tourism Geography [Text]. – 2-nd ed. / S. Williams. – NY : Taylor & Francis Goup, 2003. – 212 p.

HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE GEOGRAPHY OF TOURISM

Roman Lozynskyy, Yuriy Shyvala

*Ivan Franko National University of L'viv
1, Universitets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine, tel. 964-769*

The article defined the features of the geography of tourism at different stages of its formation. Analyzed researches on the geography of tourism Ukrainian and foreign scientists. Described the main activities of Ukrainian schools in the field of geography of tourism. Considered

a list of major works of scientists, geographers working in these schools. Identified the key characteristics and trends of the modern geography of tourism.

Key words: tourism, tourist industry, geography of tourism, human geography, territorial organization of tourism.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГЕОГРАФИИ ТУРИЗМА

Роман Лозинский, Юрий Шывала

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000, Украина, тел. 964-769
e-mail: lrm@ukr.net*

Определены особенности развития географии туризма на разных этапах ее становления. Проанализированы научные исследования в области географии туризма украинских и зарубежных ученых. Охарактеризованы основные направления деятельности украинских школ в области географии туризма. Приведен перечень основных трудов ученых-географов, работающих в этих школах. Определены основные особенности и тенденции развития современной географии туризма.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, география туризма, общественная география, территориальная организация туризма.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2011

Прийнята до друку 20.11.2011